

Практичні роботи як складова курсу географії (на прикладі 11-го класу – рівень стандарту)

Валентина Клименко*

доцент кафедри фізичної географії та картографії, заст. декана факультету геології, географії, рекреації і туризму
e-mail: valent.klimenko@gmail.com; ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6777-1606>

Юлія Прасул*

к. геогр. н., доцент, зав. кафедри фізичної географії та картографії
e-mail: y.prasul@karazin.ua; ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3516-7882>

Людмила Іваненко*

к. пед. н., доцент кафедри педагогіки
e-mail: education@karazin.ua; ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6000-2273>

Римма Моїсєнко*

магістр кафедри фізичної географії та картографії
e-mail: rima.000.moiseenko@gmail.com

*Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, майдан Свободи, 4, м. Харків, 61022, Україна

Мета статті – визначення основних проблем реалізації та методичного забезпечення практичної складової на уроках географії в 11 класі для подальшого обґрунтування авторської системи дидактичного забезпечення практичних робіт в 11 класі з географії (рівень стандарту).

Основний матеріал. У статті викладений аналіз методичного забезпечення виконання практичних робіт, теоретичні аспекти їх проведення; визначені проблеми порушення принципів науковості і послідовності при вивченні окремих тем наскрізного курсу географії 6-11-х класів. Аналіз тематик практичних робіт, що виконуються у різних класах, показав проблеми щодо послідовності і поглиблення знань, особливо за такими темами 11-го класу, як «Топографія», «Атмосфера та система Землі», «Економіка України в міжнародному поділі праці». Методичне забезпечення проведення практичних робіт є різноманітним і запропоновано всіма провідними видавництвами навчальної літератури. Але структура та підходи до формулювання змісту кардинально відрізняються, майже не звертається увага на сучасні методи опанування географічною інформацією. На основі аналізу теоретичних і практичних аспектів проведення практичних робіт в 11 класі (рівень стандарту) запропоновано авторську структуру і наповненість таких практикумів, основними відмінностями при цьому є варіативність часу й індивідуалізація роботи учнів.

Висновки та подальші дослідження. Виконання практичних робіт створює сприятливі умови для розвитку розумових здібностей учнів та творчого підходу до роботи вчителів. Діюча програма з географії переважно є неузгодженою з принципами сучасної освіти, зокрема науковості, послідовності і формування наукової картини світу, а методичне забезпечення практичних робіт не дозволяє реалізувати принципи індивідуалізації освітнього процесу, економії навчального часу та не перевантаженості учнів. Запропоновані методичні розробки практичних робіт 11-го класу дозволяють якісно реалізувати зазначені принципи. Подальші дослідження слід спрямувати на наукове обґрунтування методичних вимог до виконання практичних робіт і головне - приведення наскрізної системи практичних робіт, що виконуються у закладах середньої освіти, до логічної структури за принципами посилення науковості, ґрунтовності, складності, різноманітності, системності.

Ключові слова: шкільна географія, методика навчання географії, практична робота, знання, уміння, практикум, зошит для практичних робіт.

Valentyna Klymenko, Julia Prasul, Ludmila Ivanenko, Rimma Moiseenko

PRACTICAL WORKS AS A COMPONENT OF THE GEOGRAPHY COURSE (ON THE EXAMPLE OF GRADE 11th - STANDARD LEVEL)

The purpose of the article is to determine the main problems in implementation and methodological support of the practical component in geography lessons in 11th grade for further substantiation of the authors' system of didactic support of practical works in 11th grade in geography (standard level).

Main material. The article presents the analysis of methodological support for the implementation of practical works, theoretical aspects of their implementation, identified problems, violating principles of scientificity and consistency in

studying specific topics of the cross-cutting course of geography in grades 6-11th. The analysis of the topics of practical works introduced in different grades has showed problems in the sequence and deepening of knowledge, especially in such topics of 11th grade as "Topography", "Atmosphere and Earth System", "Economy of Ukraine in the international division of labor". The methodological support for practical works is diverse and offered by all leading publishers of educational literature, but the structure and approaches to the formulation of content are radically different. Almost no attention is paid to modern methods of mastering geographical information. Based on the analysis of theoretical and practical aspects of works in 11th grade (standard level), the authors' structure and content of such workshops have been proposed, the main differences are the variability of time and individualization of students' work.

Conclusions and further research. The implementation of practical works creates favorable conditions for the development of students' mental abilities and the creative approach to the teachers' work. The current program in geography is mostly inconsistent with the principles of modern education, including scientificity, formation of the scientific picture of the world. However, methodological support for practical works does not allow us to implement the principles of individualization of educational process, time saving and prevention of students' overload. The offered methodical developments for practical works in 11th grade allow us to implement the specified principles qualitatively. Further research should be aimed at scientific substantiation of methodological requirements for practical works and reduction of the cross-cutting system in them introduced in secondary education, to the logical structure on the principles of increasing scientificity, thoroughness, complexity, diversity, consistency.

Keywords: school geography, methods of teaching geography, practical work, knowledge, skills, workshop, workbook.

Валентина Клименко, Юлія Прасул, Людмила Іваненко, Римма Моисеєнко

ПРАКТИЧЕСКИЕ РАБОТЫ КАК СОСТАВЛЯЮЩАЯ КУРСА ГЕОГРАФИИ (НА ПРИМЕРЕ 11-го КЛАССА – УРОВЕНЬ СТАНДАРТА)

Цель статьи - определение основных проблем реализации и методического обеспечения практической составляющей на уроках географии в 11 классе для дальнейшего обоснования авторской системы дидактического обеспечения практических работ в 11 классе по географии (уровень стандарта).

Основной материал. В статье изложен анализ методического обеспечения выполнения практических работ, теоретические аспекты их проведения; определены проблемы нарушения принципов научности и последовательности при изучении отдельных тем сквозного курса географии 6-11-х классов. Анализ тематик практических работ, выполняемых в разных классах, показал проблемы в отношении последовательности и углубления знаний, особенно по таким темам 11-го класса, как «Топография», «Атмосфера и система Земли», «Экономика Украины в международном разделении труда». Методическое обеспечение проведения практических работ разнообразно и предложено всеми ведущими издательствами учебной литературы. Но структура и подходы к формулировке содержания кардинально отличаются, почти не обращается внимание на современные методы овладения географической информацией. На основе анализа теоретических и практических аспектов проведения практических работ в 11 классе (уровень стандарта) предложена авторская структура и наполнение таких практикумов, основными отличиями при этом являются вариативность времени и индивидуализация работы учащихся.

Выводы и дальнейшие исследования. Выполнение практических работ создаёт благоприятные условия для развития умственных способностей учащихся и творческого подхода к работе учителей. Действующая программа по географии преимущественно является несогласованной с принципами современного образования, в частности, научности, последовательности и формирования научной картины мира, а методическое обеспечение практических работ не позволяет реализовать принципы индивидуализации образовательного процесса, экономии учебного времени, не перегруженности учеников. Предложенные методические разработки практических работ 11-го класса позволяют качественно реализовать указанные принципы. Дальнейшие исследования следует направить на научное обоснование методических требований к выполнению практических работ и главное - приведению сквозной системы практических работ, выполняемых в учреждениях среднего образования, к логической структуре по принципу усиления научности, основательности, сложности, разнообразия, системности.

Ключевые слова: школьная география, методика обучения географии, практическая работа, знания, умения, практикум, тетрадь для практических работ.

Вступ. Стратегічною основою розвитку держави, запорукою майбутнього є освіта. В умовах реформування пріоритетними напрямками державної політики є поліпшення якості освіти, формування компетентностей шляхом оновлення форм і методів з використанням інновацій.

Розвиток особистості учня, його уподобань, нахилів і потреб через пізнання географічної культури є основною метою географічної освіти. Сьогодні процес глобалізації підвищив роль географії серед шкільних дисциплін, але, на жаль, відбувається ско-

рочення годин на її викладання. Географія – наука, яка розвиває просторове мислення і враховує територіальні відмінності при вирішенні будь-яких питань. Вона створює умови, щоб учні розуміли процеси природного і соціального середовища, усвідомлювали відповідальність у глобалізованому світі.

Вихідні передумови. Практичному спрямуванню географії у школі приділена увага багатьох учених і вчителів-практиків. Визначають необхідність використання карт і атласів [4], застосуван-

ня краєзнавчого принципу та роботи на місцевості [7], українознавчу спрямованість [10], системний і творчий підходи [6] тощо.

Аналіз наукових публікацій останніх років показав значну прогалину за обраною тематикою, основною причиною якої ми вбачаємо нововведення курсу «Географічний простір Землі» в 11 класі за новою програмою з 2019 року. Якщо аналізувати увесь масив публікацій за наскрізною шкільною програмою, то слід відзначити такі тенденції виконання практичних робіт, як посилення STEM-складової, упровадження сучасних інноваційних технологій із застосуванням інструментів дослідної та продуктивної праці [3], формування не тільки фахових, але і ключових компетентностей [11]. У розробках Л.М. Картеля та Є.Й. Шиповича визначено, що кожна практична робота спрямована на розв'язання двох завдань: засвоєння нового матеріалу та формування практичних навичок [5]. Підкреслимо, що значення практичної роботи більше полягає в упорядкуванні знань, вже засвоєних на попередніх уроках, ніж нового матеріалу.

Г.В. Думанська звертає увагу на дослідницький, пошуковий та діяльнісний підходи, зазначаючи спрямування завдань на почергову зміну видів розумової діяльності учня. Спочатку акцентується увага на отриманих раніше знаннях і вміннях, які необхідні для подальшого виконання і являються джерелом інтересу для роботи над іншими завданнями. Потім виконуються тренувальні завдання з алгоритмом дій, які забезпечують функцію навчити дітей мислити, зміст їх стимулює пошукову активність. Останній етап – пошуково-дослідна робота, самостійний та індивідуальний підхід до кожного завдання. Ці роботи носять як контрольну функцію, так і навчальну [4].

Таким чином, недостатнє наукове обґрунтування змісту і технологій проведення практичних робіт в 11 класі призводить до того, що замість поглиблення й узагальнення знань, дотримання принципів науковості і послідовності, сутність практичних робіт зводиться до збільшення кількості обрахунків, а не переходить на новий якісний рівень.

Основний масив методичних результатів дослідження з обраної тематики представлений у методичних посібниках для вчителів та практикумах для учнів. Щодо першої категорії видань, то слід зазначити їх комплексність та системний підхід до надання інформації про особливості викладання географії у тому чи іншому курсі географії. Так, за І.М. Вітенком, В.А. Марцинишиним, Н.Г. Марцинишиною, при проведенні практичних робіт здійснюється не тільки контроль, а й самоконтроль та взаємна перевірка (при визначенні гірських порід, рельєфу чи ґрунтово-рослинного покриву учні перевіряють один одного) [1], що є доцільним не тільки при викладанні у 8-9-х, а і в 11-х класах. Для цього доцільно орієнтовні резуль-

тати виконання практичної роботи представити на мультимедійній дошці.

Цілий масив друкованої літератури складають практикуми з географії або, як їх частіше називають, зошити для практичних робіт з географії, що представлені для всіх класів - з 7-го по 11-й. В.Л. Ципін в авторському зошиті [14] визначив актуалізацію комунікативної, ціннісно-сислової, навчально-пізнавальної компетентностей і поглиблення загальнокультурних надбань учнів за умови роботи з різноманітними джерелами географічної інформації. Авторські зошити В.Ф. Вовка [2] та О.Г. Стадніка [12] розраховані на високий рівень самостійності, на диференційований підхід до оцінювання, що підвищує результативність праці вчителів, зменшуючи витрати часу на оформлення роботи. Для закріплення знань і навичок автори пропонують завдання самоконтролю.

Останнім роком з'явилися і зошити для практичних робіт в 11 класі від провідних видавництв України – «Аксиома», «ВНТЛ-Класика», «Картографія», «Літера», «Навчальна книга – Богдан», «Оріон», «Освіта», «Ранок», причому основні проблеми, теоретично виділені попередньо, підтверджуються і на практиці, чим і обґрунтовується актуальність дослідження.

Метою роботи є визначення основних проблем реалізації та методичного забезпечення практичної складової на уроках географії в 11 класі для подальшого обґрунтування авторської системи дидактичного забезпечення практичних робіт в 11 класі з географії (рівень стандарту).

Виклад основного матеріалу. У старших класах закладу загальної середньої освіти вивчення географії здійснюється відповідно до змісту, який закладено в програмах двох рівнів: стандарту та профільного. Навчальна програма «Географія. 10-11 класи (рівень стандарту)», затверджена Міністерством освіти і науки України (наказ від 23.10.2017 № 1407) [11], загальним обсягом 87 годин. Вона розрахована на два роки, зокрема в 11 класі на 35 годин (1 година на тиждень). Курс географії 11-го класу «Географічний простір Землі» продовжує формування в учнів світоглядного розуміння природи Землі, уточнення і розвиток природничих і суспільно-географічних понять, вивчених у 6-9-х класах. Він розкриває сутність географічної науки в цілому, інтегрує знання про природу, людину і господарську діяльність, дозволяє формувати в учнів чіткі уявлення про основні закономірності будови і розвитку географічної оболонки та загальні закономірності світосистеми з метою забезпечення їх збалансованого розвитку [9].

Сьогодні, в умовах реформування освіти, роль практичних робіт стає більш вагомим. Учні повинні оволодівати навичками, спрямованими на використання знань у практичній діяльності, формуючи у процесі навчання географії певні компетентності.

Так, означений вище курс географії 11-го класу є практично спрямованим, що реалізується шляхом виконання практичних і дослідницьких робіт. Цей підхід спрямований на формування фахової географічної компетентності та череди ключових компетентностей, серед яких інформаційно-цифрова, соціальна, громадянська, підприємницька, загальнокультурна, екологічна грамотність [11]. Слід зазначити, що методологічний апарат географії дозволяє це зробити повною мірою.

Практичним роботам у географічній освіті належить провідна роль. Цей процес спрямований на узагальнення знань учнів, набуття вмінь і формування навичок [13]. Вони передбачені програмою, здійснюються за допомогою різноманітних засобів, забезпечують актуальність тематики, науковість і творчість учнів. Таким чином, виникає можливість детального вивчення тематичного матеріалу з використанням творчого підходу до викладання предмета [6].

Проведення практичних робіт на уроках географії пов'язано з рядом труднощів як організаційного, так і методичного характеру. Важко назвати курс, розділ чи тему шкільної географії, на матеріалі яких учні не формують свої уміння. Треба лише вміло спрямувати навчання школярів на здобуття ними цих умінь і постійно вдосконалювати та розширяти їх.

Вчителі географії сьогодні відбирають усе прогресивне зі своїх минулих надбань, змінюють і модернізують освітній процес так, щоб забезпечити якість освіти, розвиток мислення, розкриття розумових і творчих здібностей школярів. Діти психологічно краще готові до сприйняття нового та незвіданого, це зумовлює гарні результати у навчанні, формуються такі моральні якості, як цілеспрямованість, наполегливість, принциповість. Навчання буде цікавим та ефективним, коли з'являться стимул і бажання в учнів піднятися вище того, що досягнуто, а спілкування стане корисним і радісним при доброму настрої, за якого швидше і результативніше працюватиметься.

Щоб активізувати пізнавальну діяльність, потрібно сформулювати діяльнісні мотиви. Пізнавальний інтерес є значущим мотивом навчання. Поєднання спеціально підібраних методів і прийомів, які активізують творчу діяльність учнів, найбільш інтенсивно пробуджують інтерес до географії.

Практичні роботи допомагають учням глибше вивчати курс географії, сприяють розширенню їх загального кругозору, привчають мислити, аналізувати, використовувати певні знання на практиці, певною мірою можуть сприяти професійній орієнтації учнів. Успіх їх виконання залежить від правильної підготовки вчителя і учня, який порівнює, зіставляє, робить обчислення, складає характеристики, встановлює залежність, працює з картою.

На практичних роботах можна також комплексно застосовувати різні засоби навчання. По-

перше, – демонстраційний комплекс «Комп'ютер – проєкційний пристрій». Усі способи подачі інформації важливо гармонійно сполучити. Аудіовізуальні засоби обрушують на школяра потужний потік інформації. Це складно осмислити на практичній роботі за невелику кількість відведеного часу. Але за їх допомогою демонструються яскраві процеси і явища, картографічний матеріал. Використовуючи інтерактивні засоби, вчитель й учень керують інформацією, акцентуючи більше уваги на цікавих чи складних моментах.

По-друге, – використання геоінформаційних систем, які здатні на новому рівні реалізувати завдання роботи. Їх ефективно використовують при зіставленні географічних карт різного змісту на одну територію, будь-то материк або невелика ділянка місцевості. Наприклад, аналіз показників густоти населення України і країн світу. Вся інформація систематизується й узагальнюється на комп'ютері. При роботі з геоінформаційними системами учні оброблюють інформацію самостійно, засвоюють нові прийоми та закріплюють знання.

По-третє, – організація туристичних походів, під час яких формуються уміння і навички, зокрема орієнтування на місцевості, визначення азимуту, сторін горизонту, закріплення знань умовних знаків топографічних карт.

З метою узагальнення знань можуть проводитися екскурсії, які розширюють кругозір і коло інтересів здобувачів освіти, активізують їхню пізнавальну діяльність.

Методичний супровід є широким і неоднозначним, запропонованим усіма спеціалізованими видавництвами навчальної літератури, перелік яких наведений вище. З урахуванням вимог програми всі представлені практичні роботи спрямовані на аналітичну (перша частина роботи) та пошукову (формулювання висновків і пропозицій) роботу учнів. Найчастіше в практикумах наведені такі основні складові практичних робіт, як тема, мета, обладнання та устаткування, основний термінологічний апарат, алгоритм виконання роботи, самі завдання. Часто практична робота супроводжується завданнями для контролю та самоконтролю. Очікувані результати представлені як у вигляді переліку вмінь і навичок (видавництво «Навчальна книга – Богдан»), так і через формування компетентностей (видавництво «Ранок»). Хоча можна зустріти видання, де вважається зайвим наводити такі відомості (наприклад, у видавництві «Літера»). Проведемо аналіз практикумів (зошитів для практичних робіт) 11-го класу з географії, що були запропоновані для закладів загальної середньої освіти минулого 2019 року і за іншими елементами практичних робіт.

Тема, мета і обладнання наведені для всіх практичних робіт, викладених у зошитах різних видавництв. Основний термінологічний апарат відрізняється за обсягом наведеного матеріалу від простого

переліку (видавництво «Оріон») чи навіть першого завдання практичної роботи (видавництва «Абетка», «Навчальна книга – Богдан») до довідкових відомостей (видавництво «Ранок», а для практичних робіт зі складної тематики – «Навчальна книга – Богдан»). З урахуванням того, що курс «Географічний простір Землі» має узагальнюючий характер, має систематизувати знання учнів, допомогти у підготовці до зовнішнього незалежного оцінювання, вважаємо за необхідне надавати поняттєвий апарат у повному обсязі і на рівень вище, ніж він був наданий у попередніх класах, як, наприклад, для практичної роботи № 7 з теми «Демографічні процеси у світосистемі».

Повнота та вичерпність алгоритму виконання практичної роботи також відрізняється у різних зошитах – від елементарного переліку завдань (який навіть алгоритмом складно назвати) до детального роз'яснення. Самі завдання мають певну варіативність виконання окремих робіт (зошити видавництва «Літера», «Ранок», «Навчальна книга – Богдан»), але при цьому слід зазначити майже повну відсутність можливостей індивідуалізації завдань навіть у роботах з теми «Топографія», де реалізувати це найпростіше. Хоча і зростає навантаження на вчителів, бо не для кожного учнівського колективу за таких умов можна запропонувати взаємоперевірку. Залученість сучасних технологій, зокрема QR-кодів, стало відзнакою тільки одного зошита від видавництва «Ранок».

У зошитах видавництв «Абетка», «Картографія», «Освіта», «Літера» представлені різнорівневі завдання, часто у двох варіантах - для контролю, самоконтролю, тематичного оцінювання. Якщо висновки до практичної роботи допомагають навчитися формулювати обґрунтовані речення за результатами виконаної роботи, то завдання контролю та самоконтролю повинні бути максимально наближені до формату ЗНО.

Орієнтовна тематика досліджень із запропонованими завданнями включені до зошитів для практичних робіт 11-го класу таких видавництв, як «Ранок», «Літера», «Картографія».

В умовах складної економічної ситуації в країні або навіть в окремій родині можливість мінімального забезпечення учня чи учениці контурними картами й атласами надають зошити видавництв «Ранок», «Абетка» та «Картографія», включаючи до складових зошита ще й мінімальний набір кольорових карт («Ранок») та окремі контурні карти до певних практичних робіт.

Керівником при виконанні практичної роботи є вчитель, який визначає з учнями цілі, спонукає їх до креативного мислення та роботи з картами, картографіями й діаграмами, статистичними даними показників народжуваності, смертності, природного і механічного приросту населення, структури валового внутрішнього продукту, словниками, довідни-

ками, електронними джерелами. Якщо розглядати тематику практичних робіт 11-го класу, то можна помітити схожість з практичними роботами інших (7-10) класів. Так, наприклад, тема практичної роботи № 10 «Аналіз секторальної структури економіки України» має меншу цінність для формування наукової картини світу, ніж практична робота № 1 «Аналіз секторальної моделі економіки» у 9 класі. Така непослідовність у програмному матеріалі вимагає від учителя прискіпливого ставлення до пропонувананих завдань як у підручниках, так і в зошитах для практичних робіт. І такі випадки не є поодинокими. Так, з проаналізованих зошитів для практичних робіт тільки в одному зошиті завдання практичної роботи за темою «Топографія» були ширші, ніж завдання в аналогічній роботі № 1 з курсу 8-го класу за темою «Топографічні карти». Цей перелік можна продовжувати на прикладі майже кожної практичної роботи 11-го класу.

Як висновки щодо тематики та змісту практичних робіт, слід зазначити невідповідність пропонувананих практичних робіт основній меті курсу – формування в учнів світогляду, заснованого на цінностях загальнолюдського і загальнокультурного характеру; необхідність серйозної попередньої підготовки майже до кожної практичної роботи як від учителя, так і від учнів, які, по суті, стикаються зі знайомим для них матеріалом; майже повну тотожність (за окремими темами) очікуваних результатів за програмами різних класів, як, наприклад, за діяльнісним компонентом за темою «Топографія».

Така одноманітність та уніфікованість свідчать або про перевантаженість учнів, що отримують базову середню освіту, або про непродуманість програми 11-го класу.

Ще однією проблемою проведення практичних робіт в 11 класі є перенасиченість ними навчальної програми. Так, тема «Топографія», на вивчення якої рекомендується виділяти три години [11], містить для виконання дві практичні роботи. Відповідно, вчителю слід виносити їх частково або повністю на виконання вдома, що є небажаним, або скорочувати типи і кількість завдань, щоб виконання практичної роботи не займало більше 25 хвилин, що теж є небажаним.

З урахуванням досвіду проведення практичних робіт за цією темою у закладах середньої освіти Харківської області визначено неприпустиму нестачу навчального часу. А якщо згадати ще і про контурні карти, які можна задіяти у цьому процесі, то часу взагалі не вистачає на формування усіх елементів, зазначених в очікуваних результатах. У жодному зошиті видання минулого року не передбачені варіанти виконання скорочених завдань з розрахунку використання для цього неповного часу уроку.

Практична робота є важливою частиною процесу вивчення географії. Вона базується на само-

стійності учнів, які застосовують знання з географії на практиці та здобувають їх через практичні дії. Сучасна програма повинна спрямовувати учнів на виконання системи практичних робіт, щоб забезпечити оволодіння ними картографо-геоінформаційними, порівняльно-історичними, геоекологічними та геосистемними підходами і методами [13]. Виконання їх може передбачати кілька етапів (рис. 1).

У старшій школі учні завершують формувати свої вміння і набувають досвід їх самостійного застосування і здобуття географічних знань [13], тому практичні роботи треба проводити у поєднанні з узагальненням теоретичного матеріалу. Перед роботою актуалізуються відповідні знання, а в самому процесі виконання учні узагальнюють, поглиблюють та систематизують сформовані знання, застосовують їх на практиці в залежності від мети практичної роботи. Це спонукає до таких послідовних дій (рис. 2).

Деяким учителям складно організувати практичну роботу. Намагаючись уникнути труднощів на уроці, вони переносять на домашні завдання навіть ті роботи, які повинні виконуватись у класі. Якщо учні витрачають багато часу на роботу, то вона для них складна, вони погано засвоїли теоретичний матеріал та не володіють методикою виконання. Це повинен врахувати вчитель і вживати потрібних заходів. Треба, щоб учні були методично підготовлені до виконання, щоб завдання ґрунтувалися на їх знаннях і були сформульовані чітко, логічно, ясно, лаконічно, щоб у них був стимул краще виконати свою роботу [6].

На основі проведеного аналізу і виділення певних вимог до робіт та їх методичного забезпечення на кафедрі фізичної географії та картографії Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна розроблена система практичних робіт з географії для 11-го класу (рівень стандарту). Пропоновані практичні роботи мають однакову структуру. Кожна містить мету, очікувані результати навчання, далі йде інформація про обладнання, після пропонуються для ознайомлення вичерпні теоретичні

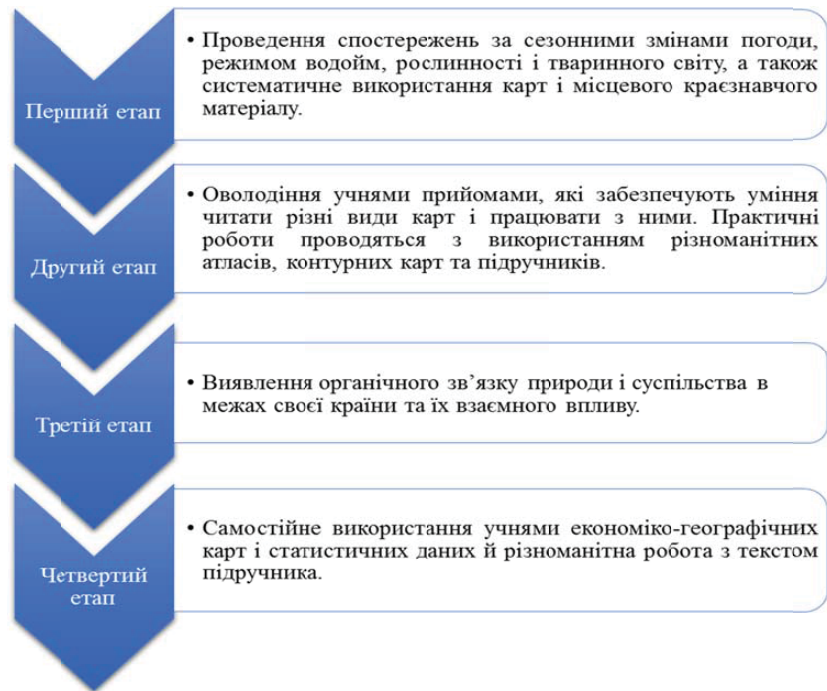

Рис.1. Етапи навчання географії (за [13])

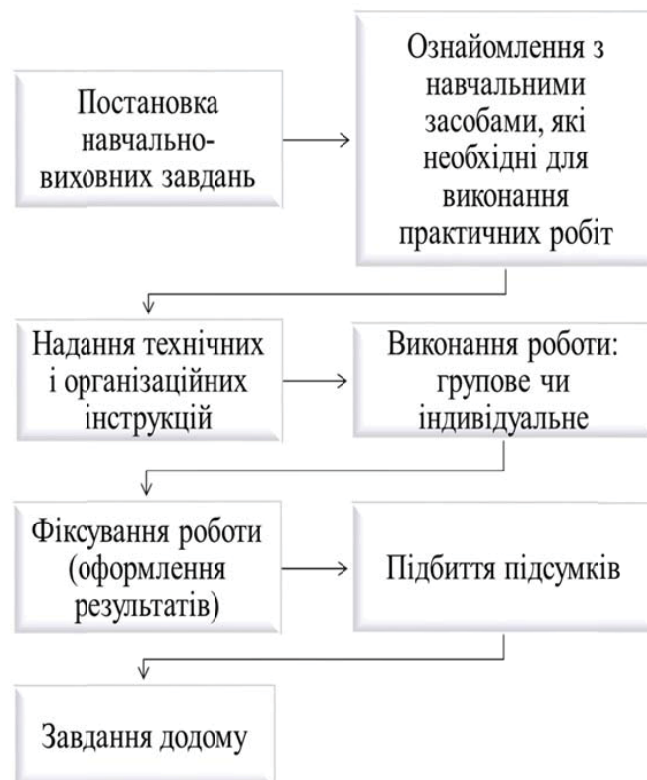

Рис.2. Основні структурні елементи уроку, на якому виконується практична робота

відомості. Потім учні знайомляться зі змістом роботи, в якому подані основні і додаткові завдання та виділене місце для формулювання учнями висновків. Окремі роботи містять зразки виконання, що допомагають учням виконати завдання самостійно. На завершення виконання практичної роботи уч-

Правила і вимоги при проведенні практичних робіт з географії

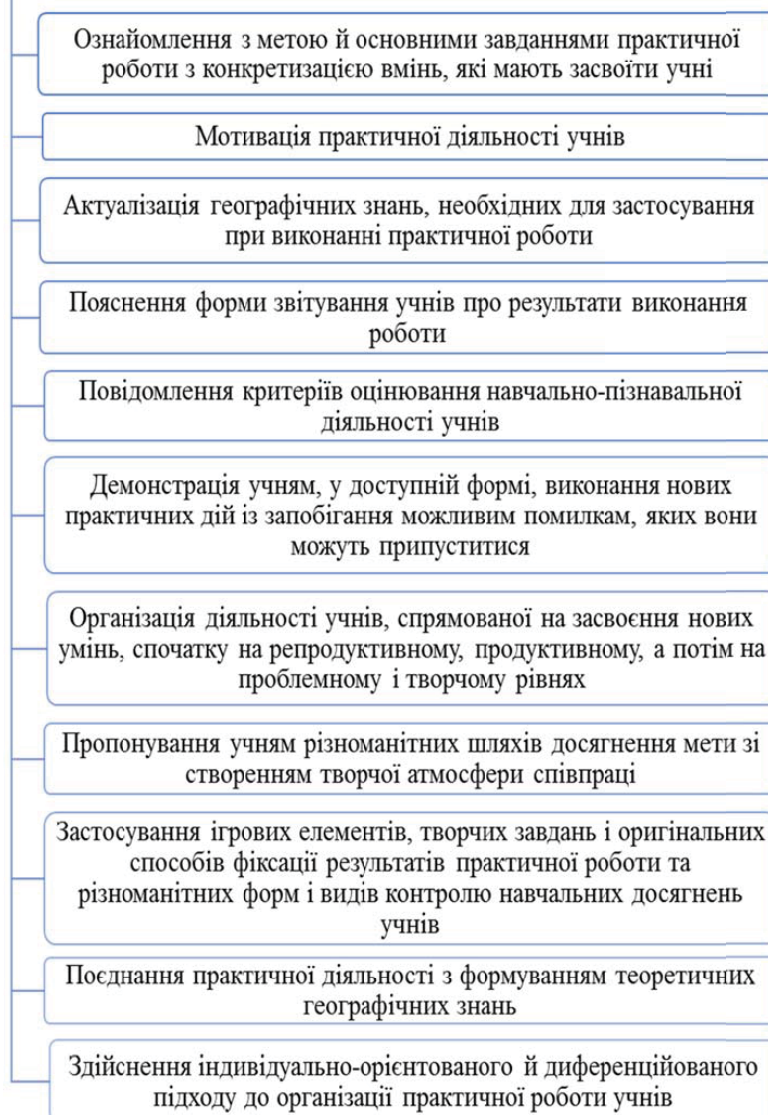

Рис.3. Правила і вимоги до проведення практичних робіт з географії (за [12])

ням пропонується одне або кілька завдань диференційованого спрямування.

Учні можуть виконати всі завдання роботи або тільки обов'язкові, які відбивають зміст роботи відповідно до програми. Роботи виконуються у групах або парах протягом 20-25 хвилин (тоді вони є складовою частиною комбінованих уроків), а найбільш складні роботи виконуються 35-45 хвилин. Учителі мають запропоновані нами правильні шаблони з короткою анотацією та критеріями оцінювання. Учні, які перші виконали завдання, виставляють оцінки одразу на уроці. Після про-

ведення підсумкових робіт учитель оцінює відповідні матеріали, наступного уроку аналізує роботи і оголошує результати. Таким чином, роботу вчитель планує завдяки загальним вимогам (рис.3).

Висновки і перспективи подальших пошуків. Аналіз теоретичних аспектів проведення практичних робіт показав, що ці роботи створюють умови для розвитку розумових здібностей учнів, творчого підходу до роботи вчителів, сприяють розширенню світогляду, привчають мислити, аналізувати, використовувати знання на практиці, певною мірою можуть сприяти професійній орієнтації учнів. Аналіз діючої програми з географії 11-го класу дозволив установити порушення принципів науковості та послідовності формування знань, умінь і навичок за переважною більшістю тем, а огляд практичного методичного забезпечення практичних робіт показав неоднозначність завдань і підходів до формування методичних матеріалів. Найкращим вважаємо таке методичне забезпечення, яке не буде переважувати учня, а буде йому допомагати узагальнювати та поглиблювати теоретичний матеріал. У результаті запропоновані методичні розробки системи практичних робіт

11-го класу, які дозволяють варіювати часом виконання та забезпечують індивідуалізацію роботи, що є найбільш важливим в умовах обмеженого часу на вивчення кожної теми. Подальші дослідження слід спрямувати на наукове обґрунтування методичних вимог до виконання практичних робіт, приведення наскрізної системи практичних робіт, що виконуються у закладах середньої освіти, до логічної структури за принципами посилення науковості, ґрунтовності, складності, різноманітності, системності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Вітенко І.М. Практичні роботи з географії України, 8-9 класи: Методичний посібник на допомогу вчителю географії / І.М. Вітенко, В.А. Марцинишин, Н.Г. Марцинишин. – Тернопіль: Астон, 1999. – С. 24.
2. Вовк В.Ф. Географія України. 8–9 класи: Шкільні таблиці / В.Ф. Вовк, Л.В. Костенко. – Харків: Ранок, 2013. – С. 14, 22, 27.
3. Грома В.Д. Практичні роботи та дослідження. 9 клас / В.Д. Грома, Т.Г. Назаренко. – Харків: Основа, 2017. – 48 с.

4. Думанська Г. Виконання практичних робіт з географічними та контурними картами як умова розвитку творчих здібностей учнів / Г. Думанська // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету. Серія: Педагогіка. – 2009. – № 1. – С. 126–131.
5. Картель Л.М. Практичні роботи з географії в 6 класі: Посібник / Л.М. Картель, Э.Й. Шипович. – К.: Радянська школа, 1974. – С. 3.
6. Кобернік С.Г. Методика навчання географії в загальноосвітніх навчальних закладах: Посібник для вчителя / С.Г. Кобернік, Р.Р. Коваленко, О.Я. Скуратович. – К.: Навчальна книга, 2005. – 319 с.
7. Крамська З.М. Методологічні вимоги щодо реалізації принципу краєзнавства в умовах Нової української школи / З.М. Крамська // Вісник Черкаського університету. Серія: Педагогічні науки. – 2018. – № 12. – С. 52–56.
8. Лаврук М.М. Методика навчання географії. Практична і самостійна робота студентів: Навчальний посібник / М.М. Лаврук. – Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2015. – 156 с.
9. Масляк П.О. Географія для загальноосвітніх навчальних закладів з поглибленим вивченням географії: Підручник для 9 класу загальноосвітніх навчальних закладів / П.О. Масляк, С.Л. Капіруліна. – Харків: Ранок, 2017. – С. 2.
10. Назаренко Т. Українознавча спрямованість навчання географії в загальноосвітніх навчальних закладах. Концепція навчання географії України в основній та старшій школі / За заг. ред. О.М. Топузова, О.Ф. Надтоки. – К.: КОНВІ ПРІНТ, 2018. – С. 46–49.
11. Профільна школа як шлях до конкурентоспроможної особистості. Географія й економіка: Нові навчальні програми для 10–11 класів закладів загальної середньої освіти (рівень стандарту, профільний рівень); Методичні коментарі провідних науковців Інституту педагогіки НАПН України. – К.: Орion, 2019. – 140 с.
12. Стаднік О.Г. Методичний посібник до зошита для практичних робіт із географії материків та океанів / О.Г. Стаднік. – Харків: Ранок, 2009. – С. 3.
13. Топузов О.М. Загальна методика навчання географії: Підручник / О.М. Топузов, В.М. Самойленко, Л.П. Вішнікіна. – К.: ДНВП «Картографія», 2012. – С. 370–377.
14. Ципін В.Л. Географія. Зошит для практичних робіт / В.Л. Ципін. – Харків: Країна мрій, 2010. – 17 с.

REFERENCES:

1. Vitenko, I.M., Marcy`ny`shy`n, V.A., Marcy`ny`shy`n, N.G. (1999). Prakty`chni roboty` z geografii Ukrayiny`, 8-9 klasy`: Metody`chny`j posibny`k na dopomogu vchy`telyu geografii [Practical works on geography of Ukraine, 8-9 forms: Methodical manual to help the teacher of geography]. Ternopil`: Aston, 24.
2. Vovk, V.F., Kostenko, L.V. (2013). Geografiya Ukrayiny`. 8-9 klasy`: Shkil`ni tably`ci [Geography of Ukraine. 8-9 forms: School tables]. Xarkiv: Ranok, 14, 22, 27.
3. Groma, V.D., Nazarenko, T.G. (2017). Prakty`chni roboty` ta doslidzhennya. 9 klas [Practical works and research 9th form]. Xarkiv: Osnova, 48.
4. Dumans`ka, G. (2009). Vy`konannya prakty`chny`x robot z geografichny`my` ta konturny`my` kartamy` yak umova rozvy`tku tvorchy`x zdbnostej uchniv [Performing practical works with geographical and contour maps as a condition for the development of creative abilities of pupils]. The Scientific Issues of Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University. Ser.: Pedagogy. 1, 126–131.
5. Kartel`, L.M., Shy`povy`ch, Ye.J. (1974). Prakty`chni roboty` z geografii v 6 klasi` : posibny`k [Practical works on geography in 6th form: A guide]. Ky`yiv: Radyans`ka shkola, 3.
6. Kobernik, S.G., Kovalenko, R.R., Skuratovy`ch, O.Ya. (2005). Metody`ka navchannya geografii v zagal`noosvitnix navchal`ny`x zakladaх: Posibny`k dlya vchy`telya [Methods of teaching geography in secondary schools: A guide for teachers]. Ky`yiv: Navchal`na kny`ga, 319.
7. Krams`ka, Z.M. (2018). Metodologichni vy`mogy` shhodo realizacii pry`ncy`pu krayeznavstva v umovax Novoyi ukrayins`koyi shkoly` [Methodological requirements for the implementation of the principle of local lore in the New Ukrainian school]. Bulletin of the Cherkasy Bohdan Khmelnytsky National University. Ser.: Pedagogical Sciences, 12, 52–56.
8. Lavruk, M.M. (2015). Metody`ka navchannya geografii. Prakty`chna i samostijna robota studentiv: Navchal`ny`j posibny`k [Methods of teaching geography. Practical and independent work of students: Textbook]. L`viv: LNU im. Ivana Franka, 156.
9. Maslyak, P.O., Kapirulina, S.L. (2017). Geografiya dlya zagal`noosvitnix navchal`ny`x zakladiv z pogly`blyem`m vy`vchennyam geografii: Pidruchny`k dlya 9 klasu zagal`noosvitnix navchal`ny`x zakladiv [Geography for secondary schools with in-depth study of geography: A textbook for 9th form of secondary schools]. Xarkiv: Ranok, 2.
10. Nazarenko, T., Topuzov, O.M., ed., Nadtoka, O.F., ed. (2018). Ukrayinoznavcha spryamovanist` navchannya geografii v zagal`noosvitnix navchal`ny`x zakladaх [Ukrainian studies orientation of teaching geography at secondary schools.]. Konceptiya navchannya geografii Ukrayiny` v osnovni ta starshij shkoli [The concept of teaching geography of Ukraine in primary and secondary schools]. Ky`yiv: KONVI PRINT, 46–49.
11. Profil`na shkola yak shlyax do konkurentospromozhnoyi osoby`stosti. Geografiya j ekonomika: Novi navchal`ni programy` dlya 10-11 klasiv zakladiv zagal`noyi seredn`oyi osvity` (riven` standartu, profil`ny`j riven`); Metody`chni komentariy` providny`x naukovciv Insty`tutu pedagogiky` NAPN Ukrayiny` (2019). [Profile school as a way to a competitive personality. Geography and economics: New curricula for 10-11th forms of general secondary education institutions (standard level, profile level). Methodical comments of leading scientists of the Institute of Pedagogy of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine]. Ky`yiv: Orion, 140.
12. Stadnik, O.G. (2009). Metody`chny`j posibny`k do zoshy`ta dlya prakty`chny`x robot iz geografii matery`kiv ta okeaniv [Methodical manual for a notebook for practical works on the geography of continents and oceans]. Xarkiv: Ranok, 3.
13. Topuzov, O.M., Samojlenko, V.M., Vishnikina, L.P. (2012). Zagal`na metody`ka navchannya geografii: Pidruchny`k [General methods of teaching geography: A textbook]. Ky`yiv: DNVP «Kartografiya», 370–377.
14. Sy`pin, V.L. (2010). Geografiya. Zoshy`t dlya prakty`chny`x robot [Geography. Notebook for practical works]. Xarkiv: Krayina mrij, 17.

INFORMATION ABOUT AUTHORS / СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ

Klymenko Valentyna Grygorivna – Associate Professor of the Department of Physical Geography and Cartography, Deputy Dean of the Faculty of Geology, Geography, Recreation and Tourism. V.N. Karazin Kharkiv National University. e-mail: valent.klimenko@gmail.com; ID ORCID: 0000-0002-6777-1606

Prasul Yuliia Ivanivna – Candidate of Sciences (Geography), Associate Professor, Head of the Department of Physical Geography and Cartography. Faculty of Geology, Geography, Recreation and Tourism. V.N. Karazin Kharkiv National University. e-mail: y.prasul@karazin.ua; ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3516-7882>

Ivanenko Ludmila Oleksandrivna – Candidate of Sciences (Pedagogy), Associate Professor, Head of the Department of Education Quality. V.N. Karazin Kharkiv National University. e-mail: education@karazin.ua; ID ORCID 0000-0002-6000-2273

Moiseenko Rimma Vitalievna – Magister of the Department of Physical Geography and Cartography. The Faculty of Geology, Geography, Recreation and Tourism. V.N. Karazin Kharkiv National University. e-mail: rima.000.moiseenko@gmail.com

Клименко Валентина Григорьевна – доцент кафедры физической географии и картографии, заместитель декана факультета геологии, географии, рекреации и туризма Харьковского национального университета имени В.Н. Каразина. e-mail: valent.klimenko@gmail.com; ID ORCID: 0000-0002-6777-1606

Прасул Юлия Ивановна – кандидат географических наук, доцент, заведующая кафедры физической географии и картографии факультета геологии, географии, рекреации и туризма Харьковского национального университета имени В.Н. Каразина. e-mail: y.prasul@karazin.ua; ID ORCID: 0000-0003-3516-7882

Иваненко Людмила Александровна – кандидат педагогических наук, доцент, начальник управления качества образования Харьковского национального университета имени В.Н. Каразина. e-mail: education@karazin.ua; ID ORCID 0000-0002-6000-2273

Моисеенко Римма Витальевна – магистр кафедры физической географии и картографии факультета геологии, географии, рекреации и туризма Харьковского национального университета имени В.Н. Каразина. e-mail: rima.000.moiseenko@gmail.com